

# SÜBHÂN

İNSAN ve KUR'AN



H. Nur Artıran

MESNEVÎ SOHBETLERİ

ESFİ  
KİTAP

## İTHAF

Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemîn'in lûtf u keremiyle  
okuyucusuyla buluşan "Sübhân" adlı bu naçiz eseri,  
mânâ âleminin iki nûru olan,  
Tâhirü'l-Mevlevî Hazretleri ve Şefik Can Dedemizin aziz  
ruhâniyetlerine ithaf ediyorum.

Hû...



## ÖN SÖZ

*Elhamdülillâhî Rabbi'l-âlemîn.*

*Vesselâtu vesselâmu alâ Seyyidina Muhammedin ve alâ âlihî ve  
ezvacihî ve evlâdihî ve ashâbihî ve etba'ihî ecmâin ve selâmun ale'l-  
murselin...*

Aziz Okuyucularımız,

Âlemlere rahmet, Fahr-i Âlem, Hazret-i Muhammed Mustafa Aleyhisselâtu Vesselâm Efendimiz, “*Muhakkak ki îmânın en efdâli, `nerede olursam olayım Allah benimle berâberdir` bilinciyle olmandır*” diye buyurmuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın “Ol!” emriyle bu dünyaya lütfedilen ilâhî nefhâ, bütün âlemlere her zerreyi ihâta eden rabbanî bir tecellî, muazzam bir seyrân, kudret, ihtişam ve hâkimiyetin en yüce saltanatını bahşeylemiştir. Bu öylesine uhrevî bir sultanlıktır ki hem evvel hem âhir, hem zâhir hem de bâtıdır. Her şey O'na rücû eder. “*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz dönün Allah'ın veçhi oradadır.*”

Her an ve her cihet, her mekân, âyet âyet mübârek bir Kur'ân sayfası gibi okunmaya değerdir. Yaratılmışların en şerefli olan “insan” ilâhî hikmetin peşinde koşan, kendisini her fırsatta hesaba çeken, ibret ve öğüt alan, îmânı eskimeyen; muhakeme, tefekkür, görüş, düşünce ve kalbiyle sonsuz bir âlem, halife-i arzdır. İnsanın bu âlemdeki kendi vazifesini, varlığı ve yaratılışındaki en derunî mânâyı, huzûr-u âlideki acziyet ve kim olduğunu bir nebze de olsa idrâk edebilmesi, belki de en önce, bir kez olsun “neden yaratıldığına” bir dönüp bakması ve bunu lâyıkiyle idrak edebilmesi yâni “ibret” alabilmesi ile başlayacaktır. “*Kişinin konuşması zikir, sükûtu fikir, bakışı ibret olmalıdır*” derler. Mutlak kudretin bizlere sunduğu her türlü tecellî ve

hükümden ibret almak îmânın gereğidir. Sûretten sûrete, kabuktan öze böylece yol bulunur. Bu mânâda önümüzün ve yollarımızın aydınlığı, beşerî ve mânevî hayatımızın en sağlam, sarsılmaz, şüphe götürmez mübârek önderleri, peygamberlerimizdir. Derin ve kalbî bir sezîşle peygamberlerimizin hayatlarına nazar eylemek, Kur'ân-ı Kerîm'deki peygamber kıssalarının hikmetine tâlip olmak, muhakkak ki bize gizli ve âşikâr nice yüksek bir mârifet, kemâl içre bir edep, rahmanî bir huzur ve ebedî bir sıhate vesile olacaktır: “Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir.”

SÜBHÂN başlığıyla okuyucuya sunduğumuz bu yeni eser, Kur'ân-ı Kerîm'deki peygamber kıssalarının, kişinin kendi beden evindeki yeri ve bâtınına yönelik olarak yaptığımız Mesnevî sohbetlerimizin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. 2018 ve 2019 yıllarına tekâbül eden bu sohbetlerimizde, peygamber kıssaları ve yaşanan olayların içsel yorumları, hadis ve âyet-i kerîmelerin ışığında Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî ve Divân-ı Kebîr beyitleri ve *evliyaullah* hazerâtının eserlerinden faydalanılarak açıklanmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Böylesi bir çalışmanın gâyesi ise olayların görünen, zâhirî boyutundan geçip, derûnî mânâsını idrâk ederek kendimizi tanıma ve bilme yolunda biraz daha hızlı birkaç adım atabilme niyâzıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün âyetler ve geçmiş ümmetlerin hayatları, aslında bizi bize anlatır. Dikkatle müşâhede ve tefekkür ettiğimizde, hepsinde bizim kendi can hikâyemizi buluruz.

Hazret-i Mevlânâ “Mûsâ da Firavun da senin kendindedir. Bu iki hasmı kendinde araman gerekir. Mûsâ kıyâmete kadar vardır. Nûru hep o nurdur, başka nur değil... Değişen yalnız kandildir.” der. Bu minvalde Şems-i Tebrizî Hazretleri de bizlere aynı mânâyı ifâde eder: “Akıllı insan gerektir ki her şeyi kendinde görsün. Mûsâ, İsâ, İbrâhim, Nuh, Havva, Âsiye, Hızır, İlyas, Firavun, Nemrut ve başkaları hep sendedir. Sen sonsuz bir âlemsin...”

SÜBHÂN adlı bu çalışmayı yayıma hazırlarken, muhtevâyı çok fazla genişleterek okuyucuya ağır kılmamak temennîsiyle, mânevî hayatımıza değer katacak ibret ve mânâlar gözetilerek, peygamberleri-

miz ve geçmiş ümmetlerin hayatlarından ancak bir seçme yaptığımızı söyleyebiliriz. Bu bağlamda bu naçiz eserimizde tarihsel kronolojik bir sıralama yapılmamıştır. Mesnevî ve Divân-ı Kebîr'den verdiğimiz alıntılarda, Sertarik Mesnevihân Şefik Can Dedemiz'in (1908-2005) eserlerinden faydalandık.

Hazret-i Peygamber Aleyhisselâtu Vesselâm Efendimiz “*Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*” diye buyurmuştur. Tâbiri câize; kâinatın yaratılışı ile başlayan devir, insanlığa gönderilen bütün peygamberler ve kutsal kitaplar âdetâ ilâhî bir nizam içre bir “seyr-ü sülûka” dâhil olmuş ve nihâyetinde Muhammedî ahlâk ile en yüce bir kemâl mertebesinde tamama ermiştir. Bu cihetle bütün peygamber kıssalarında ve geçmiş ümmetlerin hayatlarında kendi payımıza çıkaracağımız pek çok işâret, nasihat, uyarı, müjde ve ibretler vardır. Fakat neticede zâhir gözü zâhir, bâtın nazarı hakikati görür. Her cins kendi cinsine lâyük olan nasibi bulur.

Biz bu tevhîd silsilesi içerisinde SÜBHÂN adlı eserimize tam olgunlaşmamış bir nefse, ledünnî ilme, yâni bâtınî, gizli ilme tâlepkâr bir Hakk âşığı gibi Hızır'ın peşine düşen Hazret-i Mûsâ ile başladık. Ardından sırasıyla Hazret-i İbrâhim, Hazret-i Nûh, Hazret-i Sâlih Peygamber, Hazret-i Yunus ve son olarak “Aşk” a tanıklık ettiğimiz Hazret-i Yûsuf ile devam ettik.

Kur’ân-ı Kerîm dolayısıyla ilâhî vahyin izinde hikmet nazarı ile seyrân edeceğimiz bu âlemde insanın nefsini bilmesi, nihâyetinde bâkî bir huzûr ve esenliğe ermesi kimi zaman pek tehlikeli ve karanlık, kimi zaman pek aydınlık, inişli çıkışlı, uzunca bir yoldur. “*İnsan ve Kur’ân ikiz kardeştir*” denilmiştir. Hazret-i Mevlânâ “*Sen Kur’ân’ın dış yüzüne bakma. Şeytan da Âdem’i topraktan ibâret gördü, hakikatine eremedi. Kur’ân’ın dış yüzü bir insana benzer ki onun şekli görünür ama rûhu gizlidir, görünmez.*” buyurmuştur. Niyâzî-i Mısırî Hazretleri de bir gazelinde der ki:

“*Her neye baksın gözün bil sırr-ı Sübhân andadır*”



*Her ne işitse kulağın mağz-ı Kur'ân andadır*

*Her neye mahlûk göziyle baksan ol mahlûk olur*

*Hak gözüyle bak ki bi-şek nur-ı Yezdân andadır”*

Bildiğimiz ve bilemediğimiz her türlü eksik ve hatasıyla siz muhterem aziz okuyucularımıza takdim ettiğimiz SÛBHÂN adlı bu çalışmanın, gönüllerde kabul bulmasını; yola çıkmış, belki biraz yolda kalmış yahut da pek yaklaşmış, arayış içindeki tüm okuyucularımıza nice feyz ve aydınlık dolu kapıların açılmasına vesile olmasını niyâz ediyor, eserin yayım hayatına kazandırılmasında emeği geçen Sufi Kitap'a, husûsen Dr. Muharrem Varol'a en derin şükranlarımızı sunuyoruz.

H. Nur Artıran

28.01.2023 Fındıkzade

## İNSAN VE KUR'ÂN

Sübhân isimli eserimizin ilk bölümünde genel olarak insanın yaratılışındaki yücelikten, onun ulvî, rahmânî varlığından, diğer bir boyutuyla da şeytanî, hayvânî taraflarından bahsettikten sonra İnsan ve Kur'ân konulu bölüme geçerek, insânî değerlerin sâhibi, yeryüzünde Cenâb-ı Allah'ın halîfesi, tüm insanlar için en seçkin örnekler olan peygamberlerden, onların hayatlarını anlatan âyet-i kerîmeler ve kıssalardan yola çıkarak kendi hakikatimizi görmeye çalışacağız.

Hz. Mevlânâ “Dünyada bir kişi bile kalsa yine de Hz. Mûsâ ve Firavun vardır.” der. Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamber kıssalarını eski ümmetlerin hikâyesi gibi düşünmemek, kendi hayat hikâyemizi okur gibi değerlendirmek gerekir. Gün gelir her insan geçmiş peygamber ve ümmetlerin yaşadıklarını kendisi de yaşamak zorunda kalır. Bu inkâr edilemez bir hakîkattir. Hiç şüphesiz, âyet-i kerîmeler ve Kur'ân-ı Kerîmdeki tüm kıssalar bizi bize anlatır. İnsan ve Kur'ân konulu Mesnevî-i Şerîf sohbetimizin asıl gâyesi, hedefi ve içeriği bundan ibârettir. Şems-i Tebrizî *Makâlât* isimli eserinde, “Akıllı insan gerektir ki bir defa pişman olsun, ömründe bir kere tövbe etsin; bu bir defalık tövbe ve pişmanlık da ona çok utanç versin. Her şeyi kendinde görsün. Her şeyi kendinde bilsin. Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Mûsâ, Îsâ, İbrâhim, Nuh, Havva, Âsiye, Hızır, İlyas, Firavun, Nemrut ve başkaları hepsi sendedir. Bunları kendinde, kendi hayatında bulmalısın. Sen sonsuz bir âlemsin, yerlerin göklerin ne yeri var? Allah buyurmadı mı: ‘Göklerim ve yerlerim beni kapsayamaz. Mümin bir kulunun gönlüne sığarım.’ diye.” buyurmuştur. Muhyiddin İbnü'l-Arabî Hazretleri de “Kur'ân'da yer alan kıssaların, örneklerin, hikmetlerin ve hükümlerin insan nefsine yönelik olarak anlaşılması gerekmektedir. Çünkü âfakta var olan her şey insanın



enfüsünde de vardır. Bunları, kendi içinde bulup yaşamadıktan sonra Kur'ân'da bahsi geçen, Âdem, İblis, Mûsâ, Firavun kıssalarını bilmenin sana ne faydası olacak?" demiştir.

Kur'ân-ı Kerîm-i okurken bahsi geçen her ümmetin, bizi bize anlattığının farkında olarak kendi beden evimizde o kıssaya dâir bir işâret, bir yer bulmamız gerekir. Yoksa ne olduğunu anlamadan eskilerin hikâyeleri der okur geçeriz ki bu Muhammed ümmeti olmanın hakîkatiyle örtüşmediği gibi, "ümmet-i merhûme" olmanın feyzinden, hayr u hikmetinden de mahrum kalmaya sebep olur.

Her zamanki gibi bu çalışmamızda da Mesnevî-i Şerîf'i en iyi yine Mesnevî-i Şerîf şerh eder düsturuyla, konuları kişisel görüşlerimiz doğrultusunda şerh etmek yerine, Hz. Mevlânâ'nın farklı ciltlerdeki *Mesnevî-i Şerîf* beyitleri veya *Divân-ı Kebîr* gazelleriyle bahsi geçen konulara cevap bulmaya, aslolan gâyeye ulaşmaya çalışacağız.

"Ben insanın sırrıyım, insan da benim sırrım."

**Hadîs-i kudsî**

"Kur'ân ve insan ikiz kardeşirler."

**Hz. Ali**

"Kur'ân sessizdir amma insandan konuşur."

**Ehl-i irfan**

"Senden istenen cebinde bir mushafın bulunması değil, ahlâkında bir âyetin okunmasıdır!"

**İmâm Şâ'ravî**

"Kul Allah'ın âyetidir, evrendeki her varlık insanın varlığı etrafında döner, devreder."

**Muhyiddin İbnü'l-Arabî**

“Güneş dahi nûrunu insandan alır.”

**H.z. Mevlânâ**

“İnsan, H.z. Mûsâ'nın esasına ve H.z. İsâ'nın diriltici nefesine benzer.”

*Mesnevî-i Şerîf, III, 2258*

“Ağaçların yapraklarına mektuplar, yeşil yazılar (âyetler) yazıldı.

O yazıların ne olduğunu, ne demek istediklerini, kitabın aslını okuyanlardan sor öğren.”

**H.z. Mevlânâ**

Bir kudsî hadîs-i şerifte: “Ey Âdemoğlu seni kendim için, âlemleri de senin için yarattım buyrulur. Âlemlerdeki her varlık Kur’ân-ı Kerîm’in bir âyetidir. İnsan ise, Kur’ân’ın sırrını ve tamamını kendi ulvî varlığında taşıyan esrarlı bir varlıktır. Bu sebepten dolaydır ki; H.z. Ali Efendimiz, insanı ve içindeki potansiyel gücü yorumlarken, “Sen kendini küçük bir varlık zannediyorsun. Hâlbuki sende koca bir âlem gizlidir.”; H.z. Mevlânâ, “İnsan değer bakımından arştan bile üstündür. İnsan hayâle, düşünceye sığmayacak kadar büyüktür. Ben insanı kıyâmete kadar anlatsam gene de bitiremem. Eğer insanın gerçek değerini söylersem ben de yanarım bütün dünya da yanar.” buyurmuşlardır. Son yüzyılımızın tasavvuf büyüklerinden İkbâl ise “Allah’ı inkâr edene hoca kâfir der. Bana göre, kendini inkâr eden kâfirin de kâfiridir.” demiştir. Yâni, insanın hakikatini, insandaki ilâhî emaneti, ilâhî gücü inkâr eden...

Dil bilimciler, Arapça olan insan kelimesinin ünsiyet ve nisyân kökünden türediğini söyler. Bildiğiniz gibi ünsiyet yakınlık, nisyân da tam tersi unutan, dolayısıyla da uzaklaşan ve ünsiyeti kaybeden mânâsındadır. Bundan şunu anlıyoruz ki; insan yaratılışı itibarıyla, hem Rabbine şah damarından daha yakın, hem de nisyân içinde, ondan çok uzaklara düşen câhil, gâfil, unutan bir varlıktır. Peki, neyi

unutan? Arâf Sûresi 172. âyette sözü edilen elest bezminde yaratıcısına verdiği sözü, yaratılış gâyesini, nereden gelip nereye gideceğini, eşref-i mahlûkat olarak yaratılıp, bu dünyaya imtihan için geldiğini unutan, bu sebeple de Rabbinden uzaklaşan bir yaratık. İnsan kelimesinin diğer bir mânâsı “üns” ünsiyet, yakınlık, yakınlaşma olduğuna göre, bu yakınlığın veya yakınlaşmanın hakikati da Necm Sûresi 9. âyette şöyle geçer: “Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini ilettili. Gözünü gördüğünü kalp yalanlamadı.”

Tasavvufta “Kâbe Kavseyn” olarak da ifâde edilen bu durum aynı'l-cem makâmı mirac demek olup Hz. Peygamberimizin Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da semâvâta yaptığı yolculuğu dolayısıyla Cenâb-ı Allah'a yakınlığını ifâde eder. Bu durum aynı zamanda Muhammed ümmetine de bir işârettir. Şems-i Tebrizi: “Ben Muhammed ümmeti şuna derim ki Peygamberi Miraca giderken o da ardı sıra yürüye.” diyerek Peygamberimizin Miracının tüm Müslümanlar için örnek teşkil ettiğini açıkça ifâde etmiştir. Bu sebeple tevhd makamlarından makam-ı cem, Miraca işâret eder. Mevlevî ayin-i şeriflerinde icrâ edilen mûsikînin üçüncü selâmı da aynı düşünceyle makam-ı cemi ve Mirâcı sembolize etmekte, söz konusu yakınlığı mûsikî ve semâ ile ortaya koymaktadır. İnsan iki hâl üzeredir: Ya bu dünyada Rabhini unutan gâfil, câhil bir şekilde yaşayan ya da eşref-i mahlûkat olmanın bilinciyle Rabbine yakın olan... Kabul edersiniz ki çoğumuz nisyân içinde yaşarken çok az kişi ünsiyet sâhibi olabilmıştır.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî ise insanı, insânü-l ayn; yâni göz bebeği olarak tasvir eder. Kâinatın ve cümle yaratılmışların göz bebeği... Tüm kâinat bir bedense insan bu beden gözüdür. Evren insan ile bakar ve görür. O nedenle insan kelimesinin diğer bir mânâsı da “gören, fark eden, hissedilen” demektir. Hz. Mevlânâ da *Mesnevî-i Şerf*'te Peygamber Efendimizi dolayısıyla da peygamber vârisi olan velîleri kâinatın göz bebeği olarak tavsif ederek şöyle der:

***Mensevî-i Şerif*, I, 1669:** “Velîlerde, Hakk tarafından ihşân edilmiş öyle bir kudret vardır ki onlar atılmış, yайдan çıkmış oku yoldan

geri çevirirler. Bir velî, bir hâdisenin meydana gelmesinden huzursuz olursa, o hâdiseyi meydana getiren sebep kapısını velî, Hakk'ın kudret eliyle kapar. Allah'ın lûtfu ile kapıyı açınca da velî, söylenmiş sözü söylenmemiş yapar da ne şiş yanar, ne kebab. O gönüllerden geçen her şeyi duyup işittiği için, o söylenmiş sözü de bütün gönüllerden siler, yok eder. 'Size zikrimi unutturdum.' âyetini oku da velîlerin unutmama gücünü, gönüllere nasıl koyduklarını anla! Mâdemki velîlerin hem hatırlatmaya, hem unutturmaya güçleri yetiyor, şu hâlde halkın gönüllerinde de buyrukları yürümektedir. Bir velî, unutturmak sûretiyle, birinin nazarını, görüş yolunu kapatacak olursa, o kimse, ne kadar hünerli olursa olsun hiçbir iş göremez. Köy ağası tenlerin, bedenlerin pâdişahıdır. Gönül sâhibi ise gönüllerin sultanıdır. Hiç şüphe yok ki yaptığımız bütün işler, ameller, şu gözümüzün, görüşümüzün çeşitli şekillerde kendini gösteren, çeşitli dallara ayrılan eserleridir. Şu hâlde insan, göz bebeğinden başka bir şey değildir. İnsan-ı kâmilin, kâinatın merkezi ve göz bebeği olduğu hakîkatinin tamamını söylemeyeceğim. Çünkü merkezin sâhibi olan peygamberler, bu hakîkatin söylenmesini men etmişlerdir.”

Ferîdüddin Attâr Hazretlerinin *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinde ise şöyle bir menkıbe geçer: “İbrâhim Ethem Hazretleri adımbaşı iki rekât namaz kılarak Kâbe'ye gelir. Bir bakar ki Kâbe yerinde yok, günahlarından ötürü Kâbe'yi göremediğini düşünerek ah edip ağlar. Cenâb-ı Hakk ona hâtiften seslenerek Kâbe'yi göreceksin üzülme şimdi Râbia'yı karşılamaya gitti. İbrâhim Ethem bir bakar karşıdan gözü yaşlı Râbia anamız geliyor. Ona Ya Râbia ben 40 yıl çölde adımbaşı iki rekât namaz kılarak geldim Kâbe'ye! O ise sana geldi bu hâl nedir? Hz. Râbia cevap verir: 'Ey İbrâhim! Sen buraya namaz kıla kıla geldin. Bense niyâz ede ede geldim.’”

Hakîkat âleminde insân-ı kâmilî temsil eden Kâbe-i Şerîf, kendi hakîkatinin geldiğini görünce yollara düşerek onu karşılamaya gidiyor. İnsan işte böyle eşsiz yüce bir varlık. Şuna da husûsen dikkat etmek gerekir ki biri tasavvuftaki terk makâmının sâhibi koca bir İbrâhim Ethem Hazretleri, diğeri görünüşte nâçiz, zayıf, zavallı bir

kadın. Menkıbe diğer bir yönüyle de ilâhî huzûrda kadın veya erkek olmanın önemli olmadığını, asıl gâyenin insan olduğunu izhâr etmektedir. Çok kısa olarak özetlemeye çalıştığımız tasavvuf dünyasındaki insanın hakikatına dâir görüşlere karşılık, felsefe dünyasında durum çok farklıdır. Eflatun insanı iki ayaklı, tüysüz bir yaratık olarak görür. Aristo'ya göre "İnsan siyasal bir hayvandır." Bâzıları buna düşünen hayvan derken, bâzıları da konuşan hayvan demiştir. Kimilerine göre insan, sosyal bilinçlenmeye sahip tek yaratıktır. Kimileri için de acımadığında dahi yiyen, susamadığı zaman su içen, uykusu olmadığı hâlde yatıp uyumaya çalışan garip bir varlıktır. Mark Twain insandaki utanma, çekinme ve sıkılma gibi tipik özellikleri ön plana çıkarmıştır. Nietzsche ise "Cinselliği olmasa insana Tanrı derdim." demiştir. Vesselam insan öylesine sınırsız, uçsuz bucaksız bir varlıktır ki herkes kendi zaviyesinden bakarak idrâki ölçüsünde bir şeyler görüp söylemiştir. Fakat felsefi görüş ve düşünceler incelendiğinde insan hakkında söylenen yığınla söz ve üretilen düşüncelerle varılan son noktanın aslında hiçbir yere varamadığını görmekteyiz. Çünkü insanı tümüyle gerçek mânâda tanımlayabilmek için sûretâ insan değil, mânâda insan olmak gerekmektedir. Bu sebeple insanın hakikatine, yaratılış sırrına, ulvî ve süflî boyutuna vâkıf büyük velîlerin sözleriyle, insan denen ilâhî varlığı daha yakından tanımaya çalışacak olursak:

**Mesnevî-i Şerîf, III, 2300:** "Şeytanca olan gözünü bir an için kapa da şeytanca görüşünden kurtul! Ne zamânâ kadar insanın yalnız sûretini, şeklini, dış görünüşünü görüp duracaksın? Güneşi küçük bir zerre gibi gören gözüne yazıklar olsun!"

**Mesnevî-i Şerîf, VI, 1005:** Tîn Sûresindeki "Biz insanı en güzel şekilde yarattık." âyetini oku. Ey dost, şunu iyi bil ki en değerli inci candır. İnsan değer bakımından arştan üstündür. İnsan, hâyale, düşünceye sığmayacak kadar büyüktür."

**Mesnevî-i Şerîf, IV, 3766:** "Biz insanın kudretini yücelttik, biz insanı şereflendirdik âyetini sen hiç duymadın mı? (İsrâ 70) İnsan sûreti, dış yüzü ve yaratılışı ile dünyanın çok küçük bir parçasıdır. Eti

kemiği ile belki diğer varlıklar gibidir. Fakat sıfat, meziyet ve yaratılış bakımından insanı; dünyanın aslı, özü, hakikati bil.”

***Divân-ı Kebîr, III, 1062:***“Her insanın topraktan yaratılmış bedeninin içerisinde nice gökyüzü güneşleri gizlidir. Şunu iyi bil ki bu dünyada en değerli inci CAN’dır!”

Çoğumuz can deyince bu ölümlü bedenimizi veya herhangi canlı bir varlığı anlıyoruz. Niyâzî-i Mısırî Hazretleri ise “can” ile ifâde edilen ledünnî inciyi kendi yüksek anlayışı içerisinde oldukça farklı yorumlamıştır:

*“Şol can ki fakat cismi diri dura, deme can  
Hayvanda da vardır damarlarda dolanan kan  
Can ol ki nefahtü dedi Kur’ân’da ona Hakk  
O nefhâ-i Rahmâniyedir; bu sırrı mutlak.”*

Niyâzî-i Mısırî Hazretlerinin “can” hakkında söylediklerini daha iyi anlayabilmek için insanın yaratılışıyla ilgili tasavvuf ehlinin çok sık dile getirdiği Hicr Sûresi 29 ve Secde Sûresi 9 uncu âyette geçen *ve nefahtu fihi min rûhi* âyetini dikkate almak gerekir. Âyetin anlamı şöyledir: “Ardından onu güzel bir insan şeklinde düzenleyip rûhundan üfledi.” İnsân yaratıldıktan sonra bu âyeti kerîmenin tecellîsi olarak, Cenâb-ı Hakk tarafından kendisine nefhâ-i ilâhî bağışlanır. İnsan böylece hayâtiyetini ve canlılığını kazanır. Tasavvuf ehli bunu; sultanî rûh veya insânî rûh diye ifâde etmiştir. Çünkü cümle mevcûdat kendi yaratılış sırrı içinde bir rûha sahiptir. Nebâtî, cemâdî, hayvânî rûh gibi... İnsan tüm bunların dışında ilâhî sırta mazhâr olarak bir de sultânî rûh sâhibidir. Niyâzî-i Mısırî Hazretlerinin sözünü ettiği yukarıdaki nutk-ı şerifin mahiyeti de bu çerçeveden düşünölmelidir. Çünkü kim o insânî rûhun farkında eşref-i mahlûkata yakışır bir şekilde yaşıyor ise asıl insan odur. Yoksa canlılık, hayatiyet hayvanda ve cümle varlıkta da bulunur.

**Furkan Sûresi, 44; Araf Sûresi, 179:** “Gerçekte onlar hayvanlar gibidir, hatta gidişçe daha sapıktırlar. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta hayvandan daha da aşağıdadırlar.”

Arz edilen âyet-i kerîmeler dolayısıyla; Hz. Mevlânâ: “Dış görünüşteki şekil sûreti ile insan olmak mümkün olsaydı, Hz. Ahmed ile Ebû Cehil arasında hiçbir fark olmazdı. Yeryüzünde yüzbinlerce iblis ve Bel’am gibileri var. Allah, insan görünüşlü şeytanlara örnek olsun diye bu ikisini çok meşhur etmiştir!” der.

Şeyh Sadî’ye “Şeytan mı daha kötüdür, insan mı?” diye sormuşlar. Şeyh şöyle cevap vermiş: “Şeytan Kur’ân okunurken kaçar, fakat insan Kur’ân’ı çalar da öyle kaçar. Her gözü kulağı, ağız olan âdem değildir. Nice şeytanlar vardır ki âdemoğlu kılığında görünürler.” Bu sebeple, Peygamber Efendimizin duâsı: “Ya Rabbi erkek ve dişi şeytanlardan sana sığınırım.” olmuştur.

**Rubâiler, 53:** “Bâzen, temizliğimizi melekler kıskanır. Bâzen de korkusuzluğumuzdan dolayı şeytan bizden kaçar.”

**Divân-ı Kebîr, III, 1142:** “Hâlbuki biz üstün bir varlığız. Gökler bize haset, melekler secde ediyor. Fakat kötü himmetimiz yüzünden şeytan bile bizden kaçıyor.”

**Divân-ı Kebîr, I, 392:** “Sen, insan kılığına girmiş, insan şeklindeki şeytana ne diye bakıyorsun? Sen, şuna bak, şuna dikkat ve hayret et ki; hikmetinden sual olunmaz Allah, zaman zaman insanı şeytan haline sokar, şeytanı da insan haline koyar.”

Divân-ı Kebîr’de bulunan bu beyitler gibi Mesnevî-i Şerifte de insana farklı ufuklar açan benzer beyitler bulunmaktadır. Mevlânâ Hazretleri, **Âdem (as)’ın kendi hâlini beğenip şeytanı küçümsemesi üzerine Allah’tan gelen hitapla nasıl şaşkına döndüğüne dair bir hikâyeye anlatarak bizlere, insan olmanın hakikatini duyurur:**

**Mesnevî-i Şerîf, I, 3893:** “Bir gün, Hz. Âdem gurura kapıldı da kötü bir varlık olan iblise hakâret ve nefretle baktı. Kendini gördü, kendini beğendi de lânetlenmiş şeytanın yaptığı işe güldü, onu küçümsemi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk’ın gayreti dile gelerek;

“Ey tertemiz Âdem, sen gizli sırları bilmiyorsun.” diye seslendi. Allah, beklenilmeyen bir iş murad etse, lûtfu yerine kahrı tecellî etse, dağı bile kökünden söker, atar. O anda yüzlerce Âdem’in perdesini yırtar, yüzlerce iblis de müslüman olur, gider.”

Hz. Âdem; “Allahım!” dedi. “Bu bakıştan, bu görüşten tevbe ettim, bir daha böyle küstah düşüncelere kapılmam. Hiç kimseye hor, hakir bakmam. Ya Rabb; kullarını kınamak, onlarda ayıp kusur bulmak sadece sana yakıştır. Çünkü kusursuz ayıpsız olan sadece sensin.”

Cenâb-ı Hakk’ın şu yüceliğine, sırr u hikmetine bakınız ki insanoğlunun atası olan Âdem-i Safuyullah’ın bile şeytana laf söylemesine müsâade etmiyor. Âdem’in (as) şeytanı hor, hakir görmesini, onu küçümseyip kendini beğenmesini hoş karşılamıyor. “Allah bir tecellî ile yüzlerce iblisi Müslüman eder.” buyurarak bizlere de en büyük nasihatı yapmış oluyor. Şimdi bu beyitlerden sonra kimi, hor hakir, günahkâr, isyankâr görebilir veya şeytan kabul edip, kendimizi ondan üstün tutabiliriz ki? Yâ Râbbî, nefsimin şerrinden sana sığınırım demekten başka çâre Hakk getire...

Tüm bunlar Âl-i İmrân Sûresi 27 nci âyette şöyle ifâde edilir: “Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diri çıkarırsın, diriden de ölüyü ve dilediğine sayısız rızık verirsin.”

Rabbimizin kereminden tecellî eyleyen bu mânevî rızık nedeniyle, ölü gönüllerin dirilerek, yüzlerce iblisin Müslüman olması ve nice diri gönüllü kişilerin de şeytana yoldaş olması gâyet tabii bir durumdur. Haşr Sûresi 16 ve17. âyetlerde işâret buyrulan Rahip Barsisa ve Feridüddin Attâr Hazretlerinin *Mantıku’t-Tayr* isimli eserinde sözünü ettiği Şeyh Senan, ayrıca çok meşhur bir şakî iken İslâm dünyasının göz bebeği durumuna gelen Fudayl b. İyad ve daha niceleri bu konularla ilgili yaşanmış hikâyelerden bâzılarıdır.

**Mesnevî-i Şerîf, VI, 2451:** “Hiçbir kâfire hor gözle bakma! Çünkü Müslüman olarak ölmesi mümkündür. Kâfir dediğin, beğenmediğin kişinin ömrü, nasıl sona erecek? Bundan bir haberin var mı? Ne diye



ondan yüz çeviriyorsun? Bir insanın son nefesini nasıl vereceğini sen bilemezsin, Allah bilir!”

**Divân-ı Kebîr, III, 1157:** “Şeytana niçin kıızıyorsun? Melek huyuna sahip ol da sen şeytana emir ver!”

Şunu da önemle belirtmek gerekir ki iblisi de şeytanı da dışarıda değil, kendi beden evimizde arayıp bulmak gerekir. İçimizde zevk ü safâ süren şeytanı görmeyip, sokaktaki insanları şeytan olarak görmenin, Minâda hayâlî bir şeytana taş atmanın hiç kimseye faydası olmaz.

### İnsanın Hakîkati

**Divân-ı Kebîr, II, 740:** “İnsana baktığın zaman onun hakikatini gör. İblis gibi su ve topraktan yaratılmış bir beden olarak görme!”

**Mesnevî-i Şerîf, IV, 409:** “İnsanda ökülün, eşeğin anlayışından başka bir akıl, bir başka anlayış var. Tıpkı bunun gibi Peygamberlerde ve velîlerde de diğer insanlardaki candan, akıldan üstün başka bir can, başka bir akıl var.”

**Mesnevî-i Şerîf, III, 3190:** “Sen can ol da canı ‘can’ yolundan tanı. İnsanı yalnız şekil olarak, maddî varlık olarak görenler, yalnız bedeni tanıyanlar hakîkati kaybeder. İnsanda bulunanı anlayanlar, hayat suyunun hakikatini içenler ise, her şeyi bırakır, içe yönelir. Rûhu tanıyanların sayılarla işleri yoktur. Onlar niteliksiz, sayıya sığmayan, hakikat denizinde gark olup gitmiştir. Sen can ol da canı can yolundan tanı, görüş ehli, basîret ehli ol; kıyas oğlu olma.”

Daha evvel arz edildiği üzere insandan maksat “can” olduğu için Mevlevîler dervişâna “Can!” diye hitap eder, bu ifâde şekli karşındaki kişinin tümüyle hakîkatini görmek, cinsiyetten şekil ve sûretten geçmektir. Hitap şekli böyledir ama bu sözdeki irfânî ve lahutî derinliğin kaç kişi farkındadır, kaç kişi ne söylediğinin idrâk ve şuurundadır onu da ancak Allah bilir.

**Mesnevî-i Şerîf, V, 3572:** “Ey insan, sen Allah’ın kitabısın.”

**Mesnevî-i Şerîf, IV, 3766:** “Ey insan sen bu dünyanın aslısın.”

**Divân-ı Kebîr, I, 14:** “Dünya cihanın gizli hükümlerini ihtiva eden bir kitap. Ey insan sen de o kitabın başyazısısın. Ne dediğimi iyi düşün, bu meseleyi çok iyi anla.”

Hız. Mevlânâ'nın buyurduğu şekliyle bu meseleyi daha iyi anlayabilmek için Niyâzî-i Mısırî Hazretlerinin bir nutk-ı şerîfini zikretmek yerinde olur:

*“Hakk ilmîne bu âlem bir nüsha imiş ancak  
Ol nüshada bu Âdem bir nokta imiş ancak  
Ol noktanın içinde gizli nice bin deryâ  
Bu âlem o deryâdan bir katre imiş ancak.”*

İnsanın dış görünüşüne göre sayıya söze sığmayacak kadar büyük olan bu âlem, hakîkatta ise, insanın gerçek varlığı karşısında bir damla su kadar küçüktür. Eğer öyle olmasaydı yüce yaratıcı: “Yere göğe sığmadım mümin bir kulumun gönlüne sığdım.” buyurmazdı.

**Mesnevî-i Şerîf, V, 3579:** “Sen bir damla suda gizlenmiş bir ilim denizisin. Üç arşınlık bedeninde koca bir âlem gizlenmiş.”

**Mesnevî-i Şerîf, III, 1302:** “Aziz dost! Sen tek bir kişi değilsin; sen, bir âlemsin! Sen, derin ve çok büyük bir denizsin!”

**Makâlât, II, 125:** “Bu dünya insana benzer. İnsan da başka bir âleme benzer!”

Hangi âleme benzer? Hiç şüphesiz bâkî olan âleme benzer. Peygamber Efendimiz: “Allah âdemi kendi sûretinde yarattı.” buyurmuştur. Bâzıları da bu hâdis-i şerîfi Allah insanı Rahmân sûretinde yarattı olarak kabul eder. Her ikisi de doğru ve yerindedir, çünkü aynı mânâyı ifâde eder. Niyâzî-i Mısırî Hazretleri de bu durumu işâret ederek şöyle der:

*“Her yeri hüsnün gülistân eylemiş,  
Her tarafta bağ u bostân eylemiş.  
Ziynet etmiş zîr u pes evsâf ile*

Her sıfattan zâtın ilân eylemiş,  
 Bunca evsaftan görünen bir cemâl

...

Hakk yüzü insân yüzünden görünür,  
 Zât-ı Rahmân şeklin insân eylemiş,  
 Nice görsün şems-i vechin çün anın,  
 Zâhidi âmâ ki tuğyân eylemiş.”

**Mesnevî-i Şerîf, VI, 2264:** “Âdeme secde ediniz diye ses gelip duruyor. Bir an için kendi hakikatınızı görün siz insan değil misiniz?”

**Mesnevî-i Şerîf, V, 3574:** “Ey insan, senin başında ‘Biz insanoğullarını şereflendirdik.’ tâcı var. Boynunda ‘Biz sana Kevser ırmağını verdik.’ gerdanlığı asılı. Ey insan sana hizmet etmek bütün varlıklara, bütün mahlûkata farzdır. Akıl da fikir de sana kul, köle edilmiştir. İş böyle olduğu hâlde sen kendini neden böylesine ucuza satarsın. Yazıklar olsun sana, kendinin ilâhî bir eser, ilâhî bir kitap olduğunu düşünmüyorsun. Sen bir suda gizlenmiş koca bir ilim denizisin. Üç arşınlık bedeninde koca bir âlem gizli. Sen ne olduğunu bilmeyen, anlamayan bir rûhsun. Niteliği bilinmez bir cansın. Sen çok büyük bir güneşsin ama bir ukdeye tutulup kalmışsın çok yazık sana, çok yazık... Zavallı insan, kendini gereği gibi bilemedi, tanıyamadı. Çok ötelerden, yücelerden, ezel âleminde geldi bu noksanlar âlemine, bu kirli dünyaya düştü. İnsan kendisini çok ucuza sattı. O çok değerli atlas bir kumaş idi. Tuttu kendini eski bir hırkaya yamadı.”

**Mesnevî-i Şerîf, I, 540:** “Hırs atını gökyüzüne yıldızlara doğru sürmüşsün. Yıldızlara dâir çeşitli bilgiler elde ediyor, mesafelerini ölçüyor gökyüzünde yeni yeni yıldızlar keşf ediyorsun. Fakat ne yazık ki sen kendini keşfedemiyorsun. Sen kendini bilmiyorsun. Sen meleklerin secde ettikleri insanı tanımıyorsun.”

Yukarıda arz edilen Mesnevî-i Şerîf beyitleri insanı hayretler içinde bırakıyor. Bundan sekiz yüz sene önce gökyüzünde gezenler

ve yıldızlar arasındaki mesafelerle ilgili hiçbir araştırma ve çalışma yapılmamıştı, gökyüzünde yeni yıldızlar keşfedilmemişti. Bunlar çok yakın çağa dâir astronomi bilgileri ancak Hz. Mevlânâ yüzyıllar sonrasını görerek böylesine önemli konuları bu denli açık bir şekilde dile getirerek asırlar sonra bile yeryüzünde olabilecek gelişmelerden söz etmiştir. Başka bir beyitinde ise gökyüzünde bilinen güneşten başka çok daha büyük güneşler olduğundan bahsederek şöyle der:

***Divân-ı Kebîr, I, 158:*** “Güneş şu dönüşünde tektir, birdir; ama bu gök boşluğunda öyle güneşler vardır ki bu gördüğümüz güneş onların safında bir er gibidir.”

Görüldüğü üzere yine sekiz yüz sene önce bu konuda hiçbir bilgi yokken Hz. Mevlânâ gökyüzünde çok daha büyük güneşlerin varlığından bahsediyor. Şu bir gerçek ki Hakk’a âyan olan her şey Hakk dostlarına da gizli değil. Bu sebeple “İlâhi sırlar, sırdan anlamayana gizlidir, ehil olanlara sır diye bir şey yoktur.” denmiştir.

***Divân-ı Kebîr, II, 821:*** “Hâlbuki biz gerçek yüzümüzü gösterebilsek ay utanır, kendini görmekten beğenmekten edep eder. Biz kolumuzu, kanadımızı açsak güneşin bile kolunu kanadını yakar, yandırırız.”

Şeyh Gâlib de insanın hakikatına vâkıf olan diğer büyük veliler gibi aynı minval üzere şöyle buyurmuştur:

“Hoşça bak zâtına kim, zübde-i âlemsin sen  
 Merdüm-i dide-i ekvan olan âdemsin sen.  
 Sendedir mahzen-i esrar-ı muhabbet, sende  
 Sendedir mâden-i envar-ı fütüvvet, sende  
 Gizli gizli dahi vardır, nice hâlet sende  
 Mârifet sende, hüner sende, hakikat sende  
 Nazar etsen yer u gök, düzah u cennet sende  
 Arş u kürsi u melek sendedir, elbet sende.”

Niyâzî-i Mısırî Hazretleri de tıpkı Şeyh Gâlib Hazretleri gibi insandaki yücelikten bahsederken yaz, kış, gece, gündüz, cennet, cehen-

nem sonuç itibâriyle iki âlemde her ne var hepsi sendedir; cânânı da arıyorsan o da sendedir diyerek insanı kendi içinde, kendi hakîkatine yönlendirmiştir. Bu ledünnî mısralar “Dön Rabbine.” âyet-i kerîmesini farklı bir şekilde ifâde eden mükemmel bir nutk-ı şeriftir.

*İster isen bulasın cânânı sen,  
Gayre bakma sende iste, sende bul,  
Kendi mir’atında gözle anı sen,  
Gayre bakma sende iste sende bul.*

Aynı hakîkati Hacı Bektâş-ı Velî de şöyle dile getirir:

*Keramet baştadır, taçta değildir.  
Hararet nardadır, sacda değildir.  
Her ne arar isen kendinde ara  
Kudüste, Mekke’de, hacda değildir.*

Tüm bu anlatılanlar, “Ben size şah damarınızdan daha yakınım.” âyet-i kerîmesini ifâde etmenin çeşitli yollarıdır. Hz. Mevlânâ da kimi zaman bir beyit, kimi zaman bir hikâye ile insanın aradığını kendi içinde bulması gerektiğini en açık şekilde anlatmıştır. Bu konuyu ifâde eden çok meşhur bir hikâye Mesnev-i Şerifte şöyle geçer:

**Mesnevî-i Şerîf, VI, 4206:** “Maldan, akardan nice mirasa konmuş bir adam vardı. Bu adam, konduğu mirasın hepsini yedi, bitirdi, çırılçıplak kaldı; ağlayıp sızlanmaya başladı. Zâten miras malının vefâsı yoktur! Mirası bırakan da muradına ermeden geçip gitmiştir; mal da ondan ayrılmış kalmıştır! Mirasa konan da o malın kadrini kıymetini bilmez! Çünkü onu kolay buldu; ter dökmeden, çalışıp çabalamadan elde etti. O mal için, pek o kadar zahmete katlanmadı!

Ey insan! Sen de Hakk’ın lütuf ve ihsânına mirasçı oldun! Hakk sana bu canı bedava verdi de o yüzden canının kadrini kıymetini bilmiyor, miras yiyen gibi onu harcayıp duruyorsun! O adamın da eline geçen para gitti; kumaş, mal mülk gitti; evler gitti. Harabelerdeki baykuşlar gibi ortada kaldı. ‘Allahım!’ dedi. ‘Sen, bana mal verdin,